

KAMOLA AXMEDOVA,¹*Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU tayanch doktoranti*

O‘ZBEK ADABIYOTIDA MUVASHSHAHNAVISLIK

Anonatsiya: Ushbu maqolada muvashshahning mumtoz adabiyotda tutgan o‘rni va Hasanxoja Nisoriyning “Muzakkiri ahbob” tazkirasidan muvashshahga oid misollar keltirilgan. Muvashshahning XVI-XVII asr adabiy muhitida o‘ziga xos o‘rni va ahamiyati xususida so‘z boradi. Shuningdek ushbu maqolada muvashshah janrining kelib chiqishiga oid mulohazalar berilgan. Muvashshahning mavzu ko‘lami va uning ilmiy mohiyati olimlarning kuzatishlari misolida yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: tazkira, muvashshah, ilmi aruz, fiqh, naqshbandiylik, irfon, ilmi bade’.

Annotation: This article presents the role of muvashshah in classical literature and examples of muvashshah in Hasankhoja Nisari’s “Muzakkiri ahbob”. The special place and importance of Muvashshah in the literary environment of the XVI-XVII centuries is discussed. Also, this article gives comments on the origin of muvashshah genre. The subject scope of Muvashshah and its scientific essence are illustrated by the example of scientists’ observations.

Key words: tazkira, muvashshah, ilmi aruz, fiqh, Naqshbandiyyah, irfan, ilmi bade’.

Аннотация: В этой статье представлена роль мувашиша в классической литературе и примеры мувашиша в “Музакири ахбоб” Хасанходжи Нисари. Обсуждается особое место и значение Мувашиша в литературной среде XVI-XVII веков. Также в статье даются комментарии о зарождении жанра мувашишах. Тематика “Мувашишах” и ее научная сущность иллюстрируются на примере наблюдений ученых.

Ключевые слова: тазкира, мувашишах, илми аруз, фикх, нақшбандия, ирфан, илми бадэ.

Bilamizki, mumtoz adabiy asarlarda muvashshah janrining o‘ziga xos ahamiyati nihoyatda beqiyos. Shu jihatdan bu janrning ustida ko‘p shoirlar va olimlar bahs-munozara qilishi bejiz emas. Adabiyotimizda muvashshah ustasi bo‘lgan shoirning mavqeyi uning qalamining o‘tkirigidan dalolat bergan. Janr kelib chiqishi va taraqqiyotida arab va fors-tojik adabiyoti vakillarining o‘ziga xos o‘rnini ko‘rish mumkin. “Muvashshah (ar. “موشاح” so‘zidan olingan bo‘lib, “ziynatlangan”, “bezangan” so‘zidan) har bir baytning birinchi misralaridagi harflar sirasidan shoir qalamiga olgan shaxs nomi kelib chiqadigan she’r” [7. 121].

Muvashshah haqida XI asrda yaratilgan adabiy manbalarda ba‘zi ma’lumotlar uchraydi. Jumladan, fors adabiyotida muvashshahga oid ilk ma’lumotlar Umar Roduyoniyning (XI asr) “Tarjumu-l-balog‘a” asarida keltirilgan. Bu haqida H.Boltaboyev quyidagi ma’lumotlarni keltiradi: Muvashshah shakliga oid “Muvashshahga doir fasl”da: “Muvashshah “vashshah” so‘zidan olingan bo‘lib, ma’nosi “bo‘yni bog‘langan” demakdir. Bunga doir qasida baytlaridagi avvalgi harflarni olib, she’rning asosini paydo qilur” deya ushbu shakliy janrga nisbatan aniq va muxatassar dalil keltirib o‘tadi: “Ajratilgan harflar birlashtirilsa, ma’lum bir so‘z hosil bo‘ladi:

Muvaqqiy aytur:

¹ kamola.axmedova1993@gmail.com

*Dilduzdu dilrabon man on sa'tapisar
K-ovard umri zi g'ami hajri xud basar
Rasme nihod ishqash bar man,ki solu moh
Shav, sabri hud furo 'shu g'ami ishq man bihar.
Yo jon ba change ishq suporu majo 'y jang,
Yo yo 'fa kun, tu jonu dilu dini xud guzar.
Qore, kiro furo 'g'u dilu jon buvad chu tu,
Chora naboshadash zi g'ami xolu dardi sar" [6. 247].*

Bugungi kunda muvashshahning she'riyatimizda o'ziga xos xususiyatlaridan mavzu ko'lami-ga ko'ra quydagicha tasnif qilish mumkin:

- 1) ishqiy(majoziy) muvashshah;
- 2) diniy-tasavvufiy muvashshah;
- 3) ijtimoiy muvashshah.

Hasanxoja Nisoriy o'zining "Muzakkiri ahbob" tazkirasida muvashshah janrida sermahsul qalam tebratgan ijodkorlardan Mavlono Shavqiyni tilga oladi: "Yaxshi she'rlari va yoqimli yo-qimli so'zlari bor. Mana shu ikki bahrda yozilgan muvashshah uning sinalgan, a'lo kalomidan va yoqimli, shirin zabonidan. Muvashshahning har bir baytidan Ta'miya yo'li bilan bir ism chiqadi. Agar mustazod qilib qo'yilsa – bir bahr, agar mustozodsiz qilib qaralsa boshqa bir bahr bo'ladi. Muvashshah budir:

*Dili mo barad bo on la'li maygun bahri dildory
Sa'ri may nest moro dil chu shud xun bo dusat zory
Laqbash zi afsun gushoda heshtangro az shakarhoii,
Ravon ba ismi a'zam soxt maqrun, az dilozy
Ba banda zi pari aks ar naboshad ba rag'm on hamdam,
Bale chashmash maro girad va afsun bo jafu kory,
Manam bo zory va fitna ba chashmat, didai dil doda,
Maro binger badinson zoru maftun dar dilafgory.
Agar xond ba Shavqi in muvashshah holiyo on mah,
Maro rah menamoyad az had afzun dar g'amkory.
Ruhash xoham az nimi g'am naboshad, andarin savdo,
Ravad gar sar dar shukur bechun az bafodory,
Chu mayro did chun shud masti xusnash xumor-u g'am,
Bale dar huni dil chun ham shud aknun az jigar xo'ry,
Agar che mahv shud bexatti tu jon holatash binger.
Az naysonash mador az sehri mahzun hol agar yory.
Nigar dar suratam k-andar firoqat mohi man hargiz,
Dame binam zi xud juz fe'li Majnun man zi bemory [4. 79-80].*

Ushbu mustazodning birinchi muvashshahidan "dilbari jonam" va misralarning boshidan "Bobo Ahmad" ismi kelib chiqadi. Oxirgi misra muvashshahidan "sarvi ronam" va mustazoddan esa yana "Bobo Ahmad" ismi kelib chiqadi. Hasanxoja Nisoriy mavlono Shavqiyning ijodini yuk-sak baholab, bu turdagi she'rlarning kamligini alohida e'tirof etadi. Muvashshahning mavzu ko'la-miga ko'ra, mumtoz an'analarni munosib davom ettirgan muvashshahlarning mavzu ko'lamini, asosan, ishqiy(ilohiy, majoziy) mavzu tashkil etadi, lekin ijtimoiy mavzular ham qisman aks etgan

muvasshshahlar uchraydi. Tazikarada keltirilgan muvasshshahlarning XVI asr mumtoz adabiyotida ucharb tuganiga guvoh bo‘lamiz. Bu davrda asosan ishqiy (majoziy) va ijtimoiy muvasshshah-musatozodlar yaratilgan. O‘zbek mumtoz adabiyotida an‘anaga aylangan muvasshshahchilik XV-XVI asrlar adabiy muhitida ham ko‘zga tashlanadi. Mavlono Shavqiyning yuqorida keltirilgan muvasshshahi birinchi misrasidan Bobo Ahmad, ikkinchi misrasidan Bobo Ahmad, uchinchi misrasidan Fathulloh, beshinchi misrasidan Abduvali, yettinchi misrasidan Xoja Muhammad, to‘qqizinchi misrasidan Mir Muhammad, o‘n birinchi misrasidan Muhammad, o‘n uchinchi misrasidan Ali, o‘n beshinchi misrasidan Shavqiy so‘zlari kelib chiqadi. Bilamizki, mazkur adabiy muhit vakillari Sharq adabiyoti durdonalaridan ma‘naviy oziq olgan, an‘analar bag‘rida shakllangan, rivojlanib kamol topgan edi. Ular muvasshshahchilikda ham sermahsul ijod qilib, adabiyotimiz xazinasini o‘ziga xos muvasshshah asarlar bilan boyitdilar. Shu o‘rinda muvasshshahning janr yoki lafziy san‘at ekanligi to‘g‘risida aniq bir to‘xtam mavjud emasligini ko‘rishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, muvasshshahlar ma‘lum maqsad bilan yaratilgani, muvasshshahda ijod qilgan shoirlarning zehn va zukkolikda boshqa shoirlarga nisbatan alohida hurmat va ehtiromda bo‘lgani qayd etiladi. Muvasshshahda nomlari zikr etilgan shaxslar ijodkorlarning yaqin do‘stlari, adabiyot maydonida tilga olingan ijodkorlardir. Tazkiralarning mumtoz adabiyotimizdaagi o‘rnini yana-da nechog‘lik muhim ekanligi: badiiy asarlarning yaratilish tarixini o‘rganish va milliy adabiyotimizda poetik janrlarning tutgan o‘rni va ahamiyati uchun ham qimmatli manbadir. Zero, muvasshshahning maxsus san‘at ekanligini yana bir ulkan shoiri va allomasi Shayx Ahmad Taroziy ham o‘zining “Funun ul-balog‘a” asarida muvasshshahni shunday ta’riflaydi: “She’rning avvalg‘i harflarini terib olsalar yo o‘rtadagi harflarini olib jam qilsalar... (ism paydo) bo‘lur. She’rning bir misrasi harflarida ham ism muzayyan bo‘lishi mumkin” [5. 125].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Адабиёт назарияси. Икки жилдлик. I жилд. –Тошкент: ФАН, 1978.
2. Абдуллаев В.А. Ўзбек адабиёти тарихи. Иккинчи китоб. –Тошкент: Ўқитувчи, 1980.
3. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. XX жилдлик. XIII жилд. Мажолис ун–нафоис. –Тошкент: ФАН, 1997.
4. Ҳасанхожа Нисорий. Музакири аҳбоб. –Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси наشريёти, 1993.
5. Аҳмад ибн Ҳудойдод Тарозий. Фунун ул-балога (Нашрга тайёрловчи Ҳайитметов А.). –Тошкент: Хазина, 1996.
6. Болтабоев Ҳ. Шарқ мумтоз поэтикаси манбалари. Биринчи китоб. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – 247 б.
7. Адабиётшунослик терминлари луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1970.

